USMON NOSIR — CHAQMOQ UMR, SO'NMAS UCHQUN: SHOIR HAYOTI, IJODI VA "YURAK" SHE'RINING TALQINI

Raximova Madinabonu
Buxoro shahar Osiyo xalqaro universiteti
5-Ft(o')-26 guruhi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24369254

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek she'riyatiga o'ttizinchi yillarda chaqmoqdek kirib kelgan shoir Usmon Nosirning hayot yo'li va ijodi yoritiladi, shoirning "Yurak" she'ri to'liq keltirilib tahlil qilinadi hamda shoir haqida olim va shoirlar bildirgan fikrlar umumlashtiriladi.

Kalit so'zlar va iboralar: Usmon Nosir, lirika, "Yurak" she'ri, qatag'on, obraz, chaqmoq, adabiy baho

Har bir davr adabiyotida shunday shoirlar bo'ladiki, ular umr bo'yi emas, bir necha yil ichida o'z so'zini aytib, xalq xotirasida abadiy qoladi. Usmon Nosir ana shunday ijodkorlardandir. U atigi o'ttiz bir yil yashadi, ijodiy faoliyati esa 1927-yildan 1937-yilgacha bo'lgan qariyb o'n yilni qamradi. Shoir haqida "chaqmoqdek kirib kelgan va yashindek qisqa ijodiy umr kechirgan" deyilishi uning taqdirini o'rinli ifodalaydi. Maqolaning maqsadi shoir hayoti va ijodini tizimli yoritish, bitta she'r misolida badiiy mahoratini ko'rsatish va zamondoshlari hamda keyingi avlod baholarini jamlashdir.

Usmon Nosir 1912-yil 13-noyabrda Namangan shahrida kambag'al hunarmand oilasida tug'ildi. To'rt yoshida otasidan yetim qoldi va dastlab tog'asi qo'lida tarbiyalandi. Onasi Xolambibi Nosirhojiga turmushga chiqqach, 1921-yilda oila Qo'qonga ko'chib o'tdi. Nosirhoji bola iste'dodini payqab, unga arab yozuvini o'rgatdi va rus-tuzem maktab-internatiga berdi. Usmon bu yerda rus va jahon adabiyoti namunalari, ayniqsa Pushkin va Lermontov she'riyati bilan tanishdi. Oilaning ahvoli og'ir bo'lgani uchun u o'qish bilan birga ishlashga ham majbur bo'ldi: maktab yillarida Qo'qon teatrida adabiy xodim bo'lib mehnat qildi. 1929-yilda Moskvadagi kinematografiya institutining ssenariy fakultetiga o'qishga kirdi, ammo moddiy qiyinchiliklar tufayli bir yildan keyin Qo'qonga qaytdi va o'qituvchi, teatrning adabiy maslahatchisi, qisqa muddatli kurslar mudiri bo'lib ishladi. Ayrim manbalarda uning Samarqandda ham tahsil olgani qayd etiladi.

Shoirning ilk she'ri "Haqiqat qalami" 1927-yilda "Yangi yo'l" gazetasida bosildi; u o'shanda o'n besh yoshda edi. O'sha yillari o'zbek adabiyotida proletar she'riyati kabi yangi yo'nalishlar shakllanayotgan edi va yosh shoir ijodiga davr ruhi ta'sir qildi. Biroq u shu ta'sirdan chiqib, o'z ovozini topa oldi: she'rlarida quruq shior emas, jonli his-tuyg'u va shaxsiy kechinma ustun edi. Dastlabki "Quyosh bilan suhbat" to'plami 1932-yilda nashr etildi, so'ng "Safarbar satrlar" va "Traktorobod" kitoblari chiqdi. "Yurak" (1935) va "Mehrim" (1936) to'plamlari unga katta shuhrat keltirdi. "Monolog", "Nil va Rim", "Yana she'rimga", "Nasimaga deganim", "Yoshlik", "Bolaligimga" kabi she'rlari o'zbek lirikasining sara namunalari sanaladi. "Norbo'ta" va "Naxshon" dostonlari uning epik mahoratidan dalolat beradi. Shuningdek, u "Zafar" (1929), "Nazirjon Xalilov" (1930), "Dushman" (1931), "So'nggi kun" (1932) kabi sahna asarlarini yozdi; ular Qo'qon teatrida qo'yildi.

Usmon Nosir she'riyatining eng muhim belgisi — hayotiylik va samimiyatdir. U murakkab mazmunni ham sodda va ravon tilda ifodalay olgan; she'rlarida jimjimadorlik va zo'rma-zo'rakilik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ko'rinmaydi, fikr va tuyg'u original tashbehlar orqali beriladi. Uning lirikasida she'riyatga va hayotga muhabbat ("Yana she'rimga"), bolalik va yoshlikka sog'inch ("Bolaligimga", "Yoshlik"), Vatan va xalq taqdiri ("Yurak", "Nil va Rim") kabi mavzular yetakchi.

1937-yilning 27-yanvarida shoirning adabiy faoliyati o'n yilligi katta tantana bilan nishonlandi. Oradan atigi olti oy o'tib, uning "xatti-harakati" Yozuvchilar uyushmasida muhokama qilindi va 1937-yil 13-iyulda Usmon Nosir "xalq dushmani" tamg'asi bilan hibsga olindi. Dastlab Toshkent qamoqxonasida saqlandi, so'ng Zlatoust qamoqxonasi, Vladivostok va Magadan lagerlariga, oxirida Kemerovo viloyatidagi Mariinsk lagerlariga yuborildi. Shoir 1944-yil 9-martda o'sha yerda vafot etdi. Singlisining qizi, dramaturg Nodira Rashidova xotiralariga ko'ra, shoir taqdiri uzoq yillar yolg'on xabarlar bilan yashirib kelindi. Shoir nomi mustaqillik yillarida to'la tiklandi: 2022-yil 10-fevralda Prezident qarori bilan tavalludining 110 yilligi keng nishonlandi, Namangan shahrida haykali o'rnatildi, 2023-yil 4-sentabrda esa Mariinskda yodgorlik ochildi.

Shoirning mashhur "Yurak" she'rida lirik "men" va yurak o'rtasidagi munosabat, ichki dunyoning to'lib-toshgan holati ramziy obrazlar orqali ifodalanadi. She'r Vikimanbada 1933-yil sanasi bilan berilgan. Uning to'liq matniga e'tibor qarating:

Yurak, sensan mening sozim,
Tilimni nayga jo'r etding.
Ko'zimga oyni berkitding,
Yurak, sensan ishqibozim.

Senga tor keldi bu ko'krak,
Sevinching toshdi qirg'oqdan.
Tilim charchar, ajab gohi
Seni tarjima qilmoqdan.

Sen ey, sen — o'ynoqi dilbar,
Zafardan izla yoringni.
To'lib qayna, toshib o'yna,
Tirikman, kuyla boringni.

Itoat et!
Agar sendan
Vatan rozi emas bo'lsa,
Yoril, chaqmoqqa aylan sen,
Yoril, mayli, tamom o'lsam!...

She'r to'rt bandga bo'linadi va har band alohida badiiy vazifani bajaradi. Birinchi bandda yurak "soz" metaforasi bilan beriladi: lirik qahramon tili yurak kuyiga jo'r bo'ladi, ya'ni ijodning manbai aql emas, yurakdir. "Ko'zimga oyni berkitding" satri muhabbat kuchini ko'rsatadi: oy go'zallik ramzi bo'lsa, ishq shu go'zallikni ham yopib qo'yadi (bu — bizning talqinimiz). Ikkinchi bandda ichki to'lib-toshish tasvirlanadi: ko'krak torlik qiladi, sevinch qirg'oqdan toshadi. "Seni tarjima qilmoqdan" ifodasi esa eng o'ziga xos topilma: his-tuyg'uni so'zga solish "tarjima" qilishga o'xshatiladi, yurak esa so'zdan kengroq. Uchinchi bandda lirik qahramon yurakka murojaat qilib, uni jo'shishga va yashashga chaqiradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

To‘rtinchi band — she’rning cho‘qqisi. “Itoat et!” degan qisqa buyruq bilan shaxsiy tuyg‘u Vatan mavzusiga ko‘tariladi: yurak Vatan rozi bo‘lmasa, yorilib bo‘lsa-da, chaqmoqqa aylanishi kerak. Mazmun shunday rivojlanadi: shaxsiy ishq — ichki to‘lqin — hayotga da’vat — burch va fidoyilik. Besh misradan iborat oxirgi band, qisqa misralar va uch nuqta ohangdagi burilishni, ichki portlashni ko‘rsatadi. She’r o‘zbek she’riyatida keng tarqalgan barmoq vaznida yozilgan; dastlabki bandlarda misralar asosan sakkiz bo‘g‘inli (“Yurak, sensan mening sozim” — sakkiz bo‘g‘in). Birinchi bandda “sozim — ishqibozim” va “etding — berkitding” o‘rama qofiyasi, keyingi bandlarda ikkinchi va to‘rtinchi misralar qofiyasi (“qirg‘oqdan — qilmoqdan”, “yoringni — boringni”) uchraydi. Yakuniy “chaqmoq” obrazi kuch, yorqinlik va qisqa umr ramzi bo‘lib, o‘quvchilar uni shoirning o‘z taqdiri bilan bog‘lab o‘qiydi; biroq shoir buni oldindan ko‘zda tutgan deyishga dalil yo‘q.

Usmon Nosirning ijodiga berilgan baholar keyingi avlodlarda yanada teranlashgan. O‘zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov “Usmon Nosir haqida so‘z” maqolasida uni tabiatning benihoya muruvvati bilan tug‘ilgan iste’dod egasi deb ta’riflab, ijodiy kuchini “tekkan joyini kuydiruvchi olov”ga o‘xshatadi, shoirni abadiy she’riyatning ko‘zidan oqib ulgurmagan shabnamga qiyoslab, umri uzilgan iste’dod armonini yozadi. Oripov shuningdek “Nil va Rim” she’rida shoir va uning zamondoshlarining keyingi fojiali taqdiri oldindan sezilgandek tuyulishini ta’kidlaydi. Shoir Turob To‘laning yozishicha, Usmon she’riyatimizga shamoldek, balki bo‘rondek kirib keldi va oldingi uslublarni chetga surib qo‘ydi; uni o‘zimizda “o‘zbekning Lermontovi” deyishgan, Moskva gazetalari esa Sharqda Pushkin paydo bo‘ldi deb yozishgan.

Shoir hayoti va ijodini tadqiq etgan olimlardan biri “Yuz.uz” saytidagi maqolasida Usmon Nosirni o‘zbek she’riyati osmonida porlagan yulduzga o‘xshatadi va Shuhrat, Hamid G‘ulom, Shukrullo, Turob To‘la kabi yosh shoirlarni “Usmon Nosir maktabi”da yetishgan ijodkorlar desa bo‘ladi, deb yozadi. Professor Oqil Latipov shoir she’riyatining o‘ziga xosligini hayotiyligi, jozibadorligi, isyonkorligi, jo‘shqinligi va fikr teranligi bilan birga soddaligi hamda ravonligida ko‘radi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham uning she’rlarining bugungi ahamiyati jo‘shqinlik, ta’sirchanlik va davr qolipidan chiqa olganligi bilan izohlanadi (I. Hamrayev, 2025). Zamondosh adiblar — Oybek, G‘afur G‘ulom, Hamid Olimjonning shoir haqidagi so‘zlarini “Usmon Nosir zamondoshlari xotirasida” kitobidan qo‘shish mumkin.

Xulosa. Usmon Nosir o‘zbek adabiyotiga qisqa, ammo yorqin iz qoldirgan shoirdir. Bolaligi, rus va jahon adabiyoti bilan erta tanishuvi uni zamonaviy dunyoqarashli ijodkor qilib yetishtirdi. “Yurak” she’ri sodda til, yangi tashbehlar va jo‘shqin ohang orqali ishq va Vatan, shaxsiy tuyg‘u va fuqarolik burchini birlashtirganini ko‘rsatadi. 1937-yildagi qatag‘on shoir umrini erta uzdi, ammo she’rlarini o‘chira olmadi. Shoirning o‘z satridagi “chaqmoq” obrazi uning hayotiga ham ramzdek mos tushadi: umri chaqmoqdek qisqa, ijodi esa so‘nmas uchqundek barhayot.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Usmon Nosir. Tanlangan asarlar. Ikki tomlik. — Toshkent: Adabiyot va san’at, 1969–1970.
2. Rajabiy A. Usmon Nosir. — Toshkent, 1972.
3. Karimov N. Usmon Nosir. — Toshkent, 1993.
4. Karimov N. Usmon Nosirning so‘nggi kunlari. — Toshkent, 1994.
5. Mirvaliyev S. O‘zbek adiblari. — Toshkent: Yozuvchi, 2000.
6. Hamrayev I. A. Usmon Nosir she’rlarining bugungi kundagi ahamiyati // Modern Science and Research, 2025. DOI: 10.5281/zenodo.15279498.
7. Usmon Nosir. “Yurak” she’ri. Vikimanba (wikisource.org).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

8. "Katta iste'dod yulduzi so'nmas yulduzlardan biri bo'lsa ajab emas"; "Chaqmoqdek umr mojizalari"; "She'riyat osmonida porlagan yulduz" (O. Latipov) // yuz.uz.
9. "Chaqmoq yoxud o'zbek Pushkinining ayanchli taqdiri" // kun.uz, 2021-yil 12-iyul; "A poet silenced by Stalin's terror" // kun.uz, 2024-yil 17-may.
10. O'zbekiston Prezidentining Usmon Nosir tavalludining 110 yilligini nishonlash to'g'risidagi qarori, 2022-yil 10-fevral // president.uz.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.